

Д. П. Богиня

РЕФОРМИ І КИТАЙСЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ЧУДО»: ГЕНЕЗА ТА ПРОГНОЗ

В статті розглядаються актуальні проблеми сучасного соціально-економічного розвитку КНР. Підкреслюється значення інноваційних перетворень в поглибленні нових методів господарювання в контексті концепції будівництва соціалізму з китайською специфікою. Важливу увагу в статті приділено структурним змінам в економіці, перетворенням в аграрній сфері, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків КНР, реформуванню освіти і науки як стрижневого напрямку інноваційного розвитку.

Минулі після утворення КНР в 1949 р. десятиріччя дозволили сформувати сучасну індустріальну базу країни, здійснити радикальні перетворення в сільському господарстві, поліпшити матеріальний і культурний добробут народу, зміцнити обороноздатність і міжнародне становище Китаю. Разом з тим радикальні зміни в світі на рубежі ХХ-ХХІ ст. обумовили нові підходи щодо розвитку господарської системи, удосконалення фінансово-кредитних і зовнішньоекономічних відносин.

Сучасний Китай є розвинутою індустріально-аграрною країною, яка по основним соціально-економічним показникам вийшла на рівень передових держав. Займаючи перше місце в світі по чисельності населення [1300,1 млн. чол.], Китай за обсягом ВВП увійшов у першу п'ятірку світових лідерів. Економічно активне населення країни в 2005 р. налічувало понад 780 млн чол., питома вага безробіття складала 3,0% економічно активного населення країни [10, с. 136]. Основні дані щодо сучасного стану та динаміки чисельності населення КНР на першу половину ХХІ ст. наведені в табл. 1.

Використовуючи кращі світові досягнення, Китай в ході проведення радикальних реформ зміг досягти поєднання економічного зростання і соціальної стабільності. В контексті реалізації проголошеної концепції «соціалізм з китайською специфікою» разом з традиційними політичними характеристиками (диктатура пролетаріату, керівництво компартії, пріоритет соціалістичної власності, стабільний, гармонічний розвиток продуктивних сил, використання кращих культурних досягнень світу) наголошується необхідність домінування принципу розподілу по праці. Всі інші форми стимулювання притаманні, зокрема, підприємствам приватного сектора, іноземного капіталу тощо лише доповнюють головну

© Д. П. Богиня, 2007

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. Вип. 39-40.

Таблиця 1. Сучасний стан та прогноз чисельності населення КНР в 1995-2050 рр. *

Показник	Р і к				
	1995	2000	2010	2030	2050
Кількість населення, млн. осіб	1211,0	1280,0	1380,0	1480,0	1560,0
Природний приріст, % за рік	1,055	1,00	0,8	0,5	0
Питома вага міського та сільського населення, %	29,5 : 70,5	30 : 70	35 : 65	50 : 50	70 : 30
Питома вага неписьменних, %	25,5	22,5	18,5	8,5	0

* Джерело: Селищев А. С., Селищев Н. А. Китайская экономика в XXI веке. – СПб.: Питер, 2004. – С. 224.

форму розподілу. В процесі соціально-економічного реформування проводиться курс на поєднання інтересів держави, колективу та особистості [8, с. 21].

Сучасна економіка КНР має багатогалузеву структуру. Традиційно розвиваються текстильна та вугільна промисловість, чорна металургія. В останні роки швидко зростає виробництво в таких нових галузях, як нафтовидобувна і нафтопереробна, авіаційна, електронна, інтенсивно зростають найновітніші наукоємні виробництва, зокрема, ядерна енергетика, дослідження космосу, а також ВПК. Розвиток нових форм ринкового господарства в системі державної економіки в минулому дещо стримувався недосконалістю сучасної технологічної бази. Внаслідок цих та інших причин найсучасніші виробництва в країні до цього часу співіснують з невеликими підприємствами з низькою продуктивністю та якістю продукції. В аграрному секторі країни шляхом масового сімейного підряду в основному розв'язана проблема забезпечення населення продуктами харчування. В цьому секторі економіки основною галуззю є рослинництво. По виробництву рису і пшениці країна вийшла на перше місце в світі. Крім того, значні успіхи досягнуті у вирощуванні кукурудзи, сої, бавовни та цукрових буряків.

Економічна політика держави націлена на розвиток принципів господарювання соціалістичного типу і ринкових методів інтенсифікації господарських процесів. В реалізації ринкових реформ широко використовується іноземний досвід, зокрема, створення вільних економічних, промислових та експортних зон, а також окремих районів та міст, стимулюються приток в країну іноземних інвестицій та капіталів «хуадзяо» (китайських емігрантів), заснування спільних міжнародних підприємств тощо.

На основі зміцнення індустріальної бази активно розширюються зовнішньоторговельні зв'язки країни. Так, завдяки інтенсивному розвитку підприємств з новітньою техніко-технологічною базою в останні роки збільшується експорт текстильних виробів, одягу та інших товарів широкого вжитку, окремих видів новітнього устаткування, продукції

електротехнічної промисловості, енергоустаткування. В промисловості щорічно збільшуються обсяги освоєння найновіших видів електронного обладнання, транспортних засобів.

В системі соціально-економічного розвитку одним з найважливіших відправних пунктів науково-практичного пошуку китайського суспільствознавства стала свідомість того, що значна частина проблем соціально-економічних перетворень в такій країні, як Китай, багато в чому лежить у сфері незвіданого, що окремі соціалістичні постулати не можуть бути використані як практичний орієнтир в реальних умовах сучасного життя. Розрив з догматичними уявленнями щодо перспектив соціально-економічного поступу країни закономірно відкривав широкі можливості для здійснення великих соціально-економічних експериментів з урахуванням досягнень розвинутих країн світу.

Зміна уявлень про сутність і основні тенденції сучасного суспільно-економічного розвитку Китаю пов'язана з реалістичним осмисленням історичного світового досвіду. Як відомо, свого часу Китай створював економічну і політичну систему в повній відповідності з радянською моделлю, яка втілювала в ті часи єдино можливу альтернативу капіталізму. І хоча цей зразок зіграв певну позитивну роль, з часом радянська модель все більше ставала серйозною перешкодою суспільного розвитку на шляхах соціалізму.

Необхідність відмови від традиційної моделі радянського зразка в Китаї була обумовлена не тільки її недоліками, а й виникненням у світі ряду нових універсальних тенденцій. Це, зокрема, такі з них, як: розширення в організаційних рамках суспільної власності в ряді країн експериментів із різними формами державних і колективних структур, що сприяли збільшенню ефективності виробництва; поява, разом з основним принципом розподілу «кожному відповідно до його праці», інших форм отримання доходів; заміна системи централізованого планування комбінованим регулюванням економіки за допомогою державного планування і ринку; заміна адміністрування економічними важелями і стимулами та переорієнтація політики масового ентузіазму на особисту матеріальну зацікавленість працівників; розширення зовнішньоекономічних зв'язків, контактів, що превалюють над тенденціями до автаркії і збереження ізоляції; децентралізація і передача управлінських повноважень на нижні рівні, тощо.

Основні принципи перебудови всієї структури економічних, соціальних, ідеологічних і політичних відносин в китайському суспільстві стосовно його специфічних умов були сформульовані в цілому ряді партійних документів. Так, на XIII Всекитайському з'їзді КПК (1987 р.) була розроблена концепція «будівництва соціалізму з китайською специфікою». Вона (ця концепція) виявилася нетрадиційним поглядом на зміст перехідного періоду, через який необхідно пройти, будуючи соціалізм

в умовах відсталості продуктивних сил і слабо розвинутого товарного господарства.

Китайські суспільствознавці визначали основні економічні характеристики початкової стадії соціалізму, яку Китай переживав раніше: низький рівень розвитку продуктивних сил; перехідний характер суспільно-економічного розвитку; співіснування різних форм власності; низький ступінь товарності економіки; нерівномірність підвищення життєвого рівня і культурного розвитку більшості населення країни.

Не відкидаючи досвіду інших держав, керівництво КНР дійшло висновку про неприйнятність цілісного запозичення практики якої-небудь країни і про необхідність створення власної моделі господарської системи з урахуванням економічних і соціальних особливостей Китаю. Згодом дана модель отримала назву «будівництво соціалізму з китайською специфікою». В практиці господарювання в країні були розроблені ключові напрями соціально-економічного реформування, найважливішими з яких є наступні: 1) розмежування функцій центральних і місцевих органів, підприємств і суб'єктів господарювання при розширенні економіко-правової самостійності останніх; 2) скорочення директивних показників планування за рахунок розширення ринкових методів і важелів економічного регулювання; 3) творче використання різних моделей господарювання, включаючи кооперативні, індивідуальні, змішані та ін.; 4) застосування різних форм матеріального і морального стимулювання трудової діяльності; 5) розширення відкритості країни в проведенні зовнішньоекономічної політики.

При розробці реформ ставилося завдання створення економічної системи нового типу, яка на початку впровадження реформ була визначена як «соціалістичне планове товарне господарство». Провідне місце в цій системі відводилося суспільній і колективній формам власності на засоби виробництва, які доповнювалися індивідуальною і капіталістичною формами власності.

Початок соціально-економічних реформ в КНР було проголошено наприкінці 1978 р., коли почалася реалізація принципово нового курсу розвитку країни. Насамперед паралельно зі структурними змінами в промисловості і аграрною реформою почалася модернізація грошово-кредитної системи. Китайським урядом була зроблена дуже ризикована (за світовими оцінками) відмова від антимонетарної політики розвитку і сформована концепція форсованої монетизації економіки і суспільства. За 1978-1995 рр. приріст грошової маси в 2,6 рази перевищував темпи приросту ВВП, середня грошова заробітна плата виросла в 9 разів. В табл. 2 наведені окремі показники соціально-економічного розвитку КНР в 1978-2004 рр.

Як свідчать дані табл. 2, за період реалізації реформ зовнішньоторговельний оборот в КНР збільшився в 56 разів, обсяг експорту – в 60, імпорту – більше ніж в 51 раз. Середньорічні темпи

Таблиця 2. Основні показники розвитку реформ у КНР за 1978-2004 рр. *

Рік	Населення, млн. чол.	ВВП в поточних цінах, млрд. дол.	ВВП на душу населення, тис. дол.	Зовнішня торгівля, млрд. дол.		
				оборот	експорт	імпорт
1978	962,6	43,8	0,046	20,6	9,8	10,9
1985	1058,5	108,3	0,102	69,6	27,4	42,3
1990	1143,3	224,1	0,196	115,4	62,1	53,3
1995	1211,2	706,5	0,583	280,9	148,8	132,1
2000	1267,5	1080,0	0,852	474,3	249,2	225,1
2004	1300,0	1650,0	1,269	1154,8	593,4	561,4

* Джерело: *Экономика и управление в зарубежных странах* (по материалам иностранной печати). – М.: ВИНТИ, 2006. – С. 4.

приросту ВВП становили 9,7%. На ті часи це був найвищий показник в світі. Заплановане китайським керівництвом збільшення ВВП в чотири рази за 1980-2000 рр. було досягнуто вже до 1995 р. До цього періоду можна віднести закінчення першого етапу реформ, в ході проведення яких висвітилися не тільки позитиви, а й невирішені проблеми.

В результаті економічно обґрунтованих антиінфляційних заходів в ході проведення реформ вдалося уникнути різких стрибків цін (більше 6% на рік). Раціональністю характеризувався і процес формування багатокладності в економіці. Важливо також, що стрижньовим напрямом нового курсу стала зовнішньоекономічна стратегія, орієнтована на демонтаж архаїчних самоізоляційних механізмів і активне включення країни в світогосподарські зв'язки (подібно до того, як це зробила свого часу Японія). Невисока вартість і надлишок робочої сили, а також результативна зовнішньоекономічна політика сприяли успішному залученню китайської економіки в процес міжнародного розподілу праці, знаходженню своїх ніш у транснаціональних зв'язках.

Серед основних невирішених проблем реформування економіки слід відмітити такі. По-перше, на початку проведення економічних реформ якість робочої сили та її структура не відповідали потребам економіки, що обновляється. Масовий імпорт техніки і технологій не давав очікуваного ефекту прискореного запровадження нового технологічного устрою за умов переважання невідготовлених кадрів. В країні відчувався щонайгостріший дефіцит кваліфікованих кадрів. По-друге, в ході поглиблення економічних реформ гостро позначилася подальша безперспективність збереження ресурсозатратного характеру виробництва в різних галузях народного господарства. Розв'язати зазначені проблеми можна було шляхом відповідної корекції курсу реформ. Для цього необхідно було кардинально реконструювати народногосподарський комплекс і забезпечити перехід від екстенсивного до інтенсивного економічного розвитку.

З метою створення сприятливих умов для інтенсифікації економічних реформ у 1996 р. була розроблена перспективна програма економічного і соціального розвитку країни до 2010 р., яка згодом була доповнена прогнозами соціально-економічного поступу до 2020, 2030 і 2050 рр. Центральною проблемою стало завдання ліквідувати до 2020 р. відставання від розвинених країн в економіці, науці та освіті. Зрозуміло, що це завдання не могло бути здійснене при старій (елітарній по своїй суті) системі освіти. Для реалізації реформ необхідно було розробити програму інноваційного розвитку, здійснити підготовку сучасних наукових та інженерних кадрів, які змогли б в найкоротші строки здійснити заміну старої моделі економіки новою моделлю стимулюючого інноваційного типу, здатною здійснити генерацію власних науково-технічних досягнень і технологій. Тобто за допомогою прискореного розвитку наукових досягнень ставилось завдання перейти від консервативного відтворювання ремісничих сил до пріоритетного розвитку новітніх механічних і електронно-технічних продуктивних сил. Одночасно були розроблені спеціальні програми по індустріалізації села, реалізації науково-технічної революції в промисловості і сільському господарстві.

На основі реалізації програм економічного і соціального розвитку в Китаї за відносно короткий строк відбулася докорінна перебудова структури промисловості: збалансованішими стали макропропорції в народному господарстві, значно зросло виробництво базових галузей, особливо паливно-енергетичного комплексу та машинобудування. Характерно, що реалізація нової концепції економічного і соціального розвитку КНР проводилася на основі широкого застосування ринкових важелів. Паралельно з розвитком ринків товарів народного споживання і засобів виробництва здійснювалося формування ринків фінансів і трудових послуг, розширення горизонтальних, тобто безпосередніх міжгалузевих і міжрайонних зв'язків між підприємствами та організаціями.

Важливим напрямом господарської реформи стала радикальна перебудова системи найму робочої сили і оплати праці, спрямована на обмеження зрівняльних тенденцій і більш повну реалізацію соціалістичного принципу розподілу за працею. Після ряду експериментів наприкінці 1980-х років була введена контрактна система, яка прийшла на зміну довічному найму робочої сили. Контрактні робітники користуються тими ж економічними і соціальними правами, що і працюючі по старій системі найму (за винятком соціального страхування). Пенсійна фундація контрактних робітників формується за рахунок відрахувань з джерел оплати праці підприємств і заробітної плати самих робітників. При наймі за контрактом передбачені попередні іспити. Причому цією системою охоплюються лише ті працівники, що приймаються на роботу. Передбачалося, що в подальшому державні підприємства повинні цілком перейти на застосування трудових контрактів.

Істотною особливістю перебудови системи оплати праці є вдосконалення преміювання і введення так званої змінної частини зарплати з метою пов'язати доходи трудящих з їх особистим внеском в результати господарювання. Проте, в практиці господарювання існуючі недоліки системи оплати праці проявляються в стійкій тенденції випередження зростання зарплати робітників і службовців над підвищенням продуктивності праці. З метою припинення неконтрольованого зростання доходів трудящих у 1980-і роки було введено прогресивне оподаткування преміальних фондів, але це не розв'язало проблеми. В ході поглиблення економічної реформи держава почала здійснювати в основному макроуправління фондами споживання для оптимізації темпів їх зростання і формування фондів накопичення. Для підприємств встановлюються лише межі зростання заробітної платні і збільшення премій, в той же час конкретні форми і методи їх розподілу підприємства можуть визначати самостійно.

В процесі економічних перетворень в КНР створений більш гнучкий механізм ціноутворення шляхом звуження функцій центральних органів і розширення повноважень виробників і місцевих органів влади. Практично скасовано централізоване регулювання цін на декілька сотень товарів. З урахуванням попиту і пропозиції підприємства отримали право самостійно (але із затвердженням місцевими фінансовими органами) визначати ціни на частину товарів виробничого і споживацького призначення. В період реформування фінансово-кредитної системи були спеціально виділені групи товарів, на які ціни встановлюються за домовленістю між виробником і споживачем.

Характерною прикметою економіки Китаю в останні роки є поява різних «проміжних» форм власності в містах. На практиці найбільше поширення отримала передача невеликих державних підприємств сфери обслуговування в підряд трудовим колективам або в оренду групам та окремим особам, а також перетворення їх в кооперативи. До початку 2000 р. вже 4/5 подібних підприємств були перетворені в кооперативи. У сфері обслуговування також створюються переважно кооперативні і невеликі приватні підприємства.

На сучасному етапі в КНР відчувається посилення інтенсивності заміни старої господарської системи новою. В контексті цих перетворень завдання реформи зводяться до створення більш ефективного механізму функціонування державних підприємств як самостійних господарських одиниць, поглиблення горизонтальних господарських зв'язків і методів управління капіталовкладеннями, вдосконалення реформи фінансово-банківської системи і систем оплати праці на підприємствах.

В процесі реалізації соціально-економічних реформ у Китаї, як відомо, не було обвальної лібералізації цін. Хоча наприкінці 1990-х років ціни на сировину і виробничі матеріали, на сільськогосподарські продукти і майже на всі промислові товари споживчого призначення стали

встановлюватися вільно, на основі ринкового співвідношення попиту і пропозиції. Привертають увагу питання регулювання валютної сфери. Характерно, що в останні роки валютні резерви КНР стали найбільшими в світі. Так, наприкінці 2006 р. вони зросли на 78 млрд дол. і становили в IV кв. цього року 1663 млрд дол. Згідно даних Народного банку Китаю тільки в 2006 р. валютні ресурси зросли тут на 247,3 млрд дол. В цілому за 2004-2006 рр. валютні резерви країни збільшилися утричі. Китайські фахівці вважають такий феномен у валютній сфері особливістю профіциту торговельного балансу КНР, зокрема активним притоком інвестицій. Значні резерви валюти акумулюються переважно на внутрішньому ринку Китаю, що стимулює зростання валютних запасів країни [6, с. 6].

Сучасна економічна реформа в КНР включає ще один найважливіший аспект – проведення відкритої зовнішньоекономічної політики. Як відомо, перший період після утворення КНР був відзначений активною співпрацею з СРСР і іншими соціалістичними країнами. В ті роки при їх сприянні в Китаї була створена основа сучасної промисловості, що багато в чому визначає засади і нинішньої економіки країни. В минулі часи реалізація концепції «опори на власні сили» дозволила зміцнити економічну незалежність країни (оскільки ця політика гарантувалася на реалістичній основі). Цілком зрозуміло, що така величезна країна, як Китай, в своєму розвитку не могла сподіватися тільки на зовнішню допомогу. В той же час концепція «опори на власні сили» на початковому етапі орієнтувала країну фактично на автаркичний (замкнутий) розвиток, а роль зовнішньоекономічних зв'язків зводилася до мінімуму. Разом з внутрішніми чинниками це відіграло гальмуючу роль в розвитку економіки країн. В зв'язку з цим в подальшому концепція «опори на власні сили» була переглянута. Довгостроковою метою була проголошена відкрита зовнішньоекономічна політика, спрямована на активізацію економічного обміну з зарубіжними країнами. Це дало значний економічний і соціальний ефект.

Головною рисою сучасної відкритої зовнішньоекономічної політики КНР є інтенсивний розвиток неторгових форм економічного та фінансового співробітництва з зарубіжними країнами. Як відомо, з початку 1980-х років Китай став залучати іноземні кредити. В той же час, враховуючи негативний досвід ряду країн, що розвиваються (як і деяких соціалістичних країн), Китай став проводити обережну кредитну політику. При цьому важливого значення набули прямі іноземні інвестиції і змішані інвестиції вітчизняного капіталу з участю іноземного капіталу, а також різного роду коопераційні проекти та сумісна розробка морських нафтових родовищ.

Свого часу (1979 р.) в КНР був прийнятий спеціальний Закон про створення змішаних підприємств, який встановив лише мінімум участі іноземного капіталу (25%). Інакше кажучи, на території країни допускалося існування іноземних підприємств. Цей Закон визначив пільгове оподаткування змішаних підприємств (порівняно з оподаткуванням у

більшості капіталістичних країн). У поєднанні з дешевою робочою силою це створювало додаткові стимули для іноземних підприємців і дозволяло залучити великі капіталовкладення в життєво важливі галузі економіки. В зв'язку з цим до середини 1980-х років була сформована відповідна законодавча база, і нині вона регламентує порядок роботи таких підприємств, найму робочої сили, розподілу доходів тощо. (При цьому законодавча база по необхідності удосконалюється).

З метою стимулювання притоку іноземних інвестицій в Китаї пішли також по шляху надання окремим районам країни особливих умов і можливостей щодо цього. На рубежі 70-80-х років були створені чотири спеціальні економічні зони (СЕЗ) – Шаньчжень, Чжухай, Шаньтоу в провінції Гуандун і Сямень в провінції Фуцзянь. Більш широкі повноваження в розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залученні іноземного капіталу отримали 14 великих приморських міст Китаю і о. Хайнань. Пізніше були оголошені відкриті економічні райони в дельтах річок Янцзи і Чжуцзян і на півдні провінції Фуцзянь. З урахуванням міжнародного досвіду статус цих зон визначений за принципом створення так званих зон вільної торгівлі. Характерно, що економічні реформи та гнучка зовнішньоекономічна політика забезпечили не тільки зростання обсягів, а й високу якість продукції. Останнім часом країна вийшла на світовий ринок електроніки. Разом з тим досягнення в розвитку економіки Китаю не можна оцінювати тільки кількісними показниками експорту, імпорту, нарощування випуску тієї або іншої продукції. За період проведення економічних реформ в країні відбулися радикальні соціальні зрушення, зокрема в сферах науки і освіти, охорони здоров'я тощо. Значно зміцнилися позиції Китаю на світовій арені.

Порівнюючи наслідки проведення соціально-економічних перетворень в Китаї і Росії, відомий професор Каліфорнійського університету Майкл Д. Інтрилігейтор не випадково відзначав, що, не дивлячись на більш сприятливі передумови, російські ринкові реформи не стали успішними. Так, починаючи з 1985 р., темпи економічного зростання в Китаї (за останні 20 років) щорічно складають в середньому 10,3%. Що ж до Росії (де до проведення реформ показники динаміки національного продукту були найвищими серед великих країн світу), то вона останнім часом за масштабами економічного зростання перемістилася з другого на 11-12 місце. В той же час Китай став однією з провідних економічно розвинутих держав світу [10, с. 144].

До реформи господарської системи основними виробничими ланками на селі були народні комуні і кооперативи; в розподілі фактично панувала зрівнялівка. В результаті реформи був здійснений перехід до дрібногрупового сімейного підряду, який передбачав закріплення за селянським двором певної ділянки землі, розмір якої визначався залежно від чисельності сім'ї й кількості працездатних осіб. Окремим сім'ям стали продаватися за умов використання розстрочки та кредиту зняття праці і

техніка. При цьому кожна сім'я зобов'язувалася продавати державі за стабільною закупівельною ціною певну кількість виробленої продукції, сплачувати сільськогосподарський податок і робити встановлений внесок до колективного фонду бригади. Після цього, частину продукції, що залишилася, селяни могли продавати державі за більш високими закупівельними цінами, або на вільному ринку.

Введення сімейного підряду посилювало матеріальні стимули, позитивно підвищилися інтенсивність і якість праці, а, відповідно, і доходи; радикально змінився і сам характер виробничих відносин. Необхідно відзначити, що в перші роки введення підряду за виробничими бригадами зберігалися значні організаційні, господарські і соціальні функції. Шляхом використання підрядної системи бригади реалізовували державні плани закупівель, забезпечували проведення загальних господарських робіт. Характерно і те, що у бригад залишилося також управління дрібними промисловими підприємствами, а також дошкільними установами, школами, медичним і соціальним забезпеченням.

Позитивним результатом реформи слід вважати принципову перебудову сільських підприємств. У розробці їх виробничих програм головну роль стали відігравати місцеві органи влади і самі підприємства. Все це сприяло тому, що випуск продукції більшою мірою тепер був націлений на задоволення потреб села і міського населення. Набула розвитку і кооперація сільських підприємств з міськими, а іноді (особливо в південній провінції Гуандун) і з іноземними власниками. Особливо швидкий розвиток цих підприємств спостерігався в першій половині 1980-х років. Серед сільських підприємств з цього часу переважають невеликі підприємства сфери обслуговування, будівництва, транспорту і надання послуг. Що ж до більш великих промислових підприємств, то вони стали займатися переважно переробкою місцевої сировини, випуском кустарних і інших споживних товарів.

Важливого значення набувають й інші проблеми розвитку аграрної сфери, насамперед – це забезпечення зайнятості на селі. Як відомо, зростання інтенсифікації праці (через посилення матеріальних стимулів) супроводжувалося вивільненням з рільництва значних контингентів робочої сили. За останні роки із землеробства пішло близько 100 млн селян (за деякими оцінками, до 2010 р. їх число досягне 500 млн осіб). Зрозуміло, переміщення таких мас населення в міста економічно недоцільне та практично це, мабуть, неможливо, оскільки і в містах Китаю (не дивлячись на вжиті заходи) все ще зберігається певний надлишок власної робочої сили. І держава не має в своєму розпорядженні ресурсів для забезпечення додаткової зайнятості і мешкання у великих і середніх містах нових контингентів населення з колишніх селян.

Однак, поряд з успіхами в перетвореннях на селі, мають місце недоліки у розв'язанні багатьох проблем модернізації матеріально-технічної бази сільського господарства. Проведення господарських

перетворень обумовлювалося головним чином специфікою фінансування галузі: обмежені ресурси, що виділялися державою, спрямовувалися переважно в іригаційне і транспортне будівництво. До нерозв'язаних проблем слід віднести також механізацію і хімізацію виробництва, впровадження агротехніки і селекції, розширення іригаційного будівництва, недоліки в ціноутворенні і плануванні тощо. Разом з тим не можна вважати вичерпаними можливості вдосконалення підрядної системи на селі.

Стратегія прискореного соціально-економічного розвитку Китаю була б неможливою без реалізації радикальних змін в галузі науки та освіти. Для цього насамперед необхідно було розробити ефективну систему ліквідації неписьменності і масової підготовки сучасних кадрів для ключових галузей економіки та соціальної сфери. Проведенню реформ в цих сферах передував змістовний підготовчий етап. Перш за все були сформульовані принципові контури реформи, створені відповідні умови для позитивного сприйняття реформ китайською громадськістю і освітнім співтовариством. В зв'язку з цим прийнято такі основоположні документи, як постанова Держради «Про реформу структури освіти» (1985 р.) і Програма модернізації системи освіти КНР (1993 р.). В комплексі генеральних завдань було намічено ліквідувати до початку ХХІ ст. неписьменність підростаючого покоління, ввести обов'язкову дев'ятирічну базову освіту, сформувати ефективну систему підготовки фахівців, в першу чергу нижчої і середньої ланок, перейти до масової вищої освіти, трансформувати чисто державну освітню систему в державно-суспільну. Передбачалося, зокрема, формування багатокладності в сфері освіти, де поряд з традиційними державними стимулювалося створення нових державних, суспільних і приватних учбових закладів. Хоча проблема багатокладності для китайської освіти була не новою, проте, по своїй суті нова система відроджувала багатовікову практику співіснування казенних і неформальних приватних учбових закладів (яка мала місце до націоналізації останніх у 1950-і роки). Досить цікавим є досвід КНР з використання додаткових ресурсів держбюджету для допомоги малозабезпеченим учням і студентам, сприяючи успіхам в навчанні, через систему грантів.

Серед радикальних заходів підтримки освітянської сфери важливе місце належить масштабній державній програмі «Надія», гранти по якій безповоротно видаються відмінникам-біднякам на завершальних етапах навчання. За час дії цієї програми на початку 1990-х років гранти були видані на суму 200 млн дол. Завдяки програмі «Надія» здійснюється не тільки пряма адресна допомога малозабезпеченим, а й підвищується доступність середньої освіти для сільської молоді в цілому. На основі реалізації цієї програми було створено 7 тис. нових сільських шкіл. Одночасно в країні реалізуються й інші програми. Так, Програма «Матері Китаю» орієнтована на підвищення рівня освіти і соціального статусу

жіночої частини населення. При цьому допомога за грантами видається дівчатам з малозабезпечених сімей на отримання повної середньої і вищої освіти.

З метою забезпечення отримання молоддю вищої освіти у вузах Китаю діє також система внутрішньовузівських допомог. Законодавством передбачається, що вузи країни зобов'язані 10% від вилучених позабюджетних коштів спрямовувати на допомогу малозабезпеченим студентам. Таким шляхом у вузах Китаю перерозподіляються чималі кошти. Так, тільки в 2002 р. в системі державних вузів фундація допомоги досягла 875 млн дол. (або більше 5% їх загальних витрат). Іншим важливим засобом допомоги студентам є стипендії, які видаються тільки відмінникам навчання.

В результаті освітньої реформи КНР досягла значних успіхів у вдосконаленні людського потенціалу і, головне, у формуванні нової якості економічного зростання і соціально-економічного розвитку країни. В той же час реформування освіти в країні виявило й інші важливі підходи до реформи освітянської сфери. По-перше, основні цілі освітньої реформи мають відповідати головним соціально-економічним потребам суспільства і сприйматися всіма його верствами; по-друге, необхідний досить ґрунтовний підготовчий етап реформи для проведення корективної відповідних програм і формування нових структур, що реформуються; по-третє, стратегічні орієнтири програм повинні бути масштабними і комплексними, з чітким визначенням проблем і заходів, на які витрачаються додаткові фінансові ресурси; по-четверте, реформуванню у різних формах навчання має передувати не тільки свідоме осмислення суспільством необхідності проведення реформ, а й їх реальна підтримка всіма владними структурами і населенням шляхом реалізації ефективних матеріальних і моральних засобів і стимулів.

На основі зростання науково-технічного потенціалу в Китаї в останні роки активізувався розвиток науково-технічних та економічних зв'язків з багатьма зарубіжними країнами, в тому числі з Україною. Оскільки наша країна має значний досвід в галузі розвитку високих технологій, космонавтики та ВПК, останнім часом відбувається розширення співпраці України та КНР по виконанню відповідних наукових досліджень. Зокрема, в космонавтиці, авіаційній галузі, а також у суднобудуванні це співробітництво регламентовано відповідними угодами, згідно з якими відпрацьовується багато узгоджених проєктів. Одночасно досить плідно розвивається співробітництво між нашими країнами у підготовці фахівців і науковців для провідних галузей економіки Китаю.

Впродовж першої половини ХХІ ст. в КНР планується здійснення індустріалізації та інформатизації народного господарства, що забезпечить продовження розвитку ряду важливих позитивних тенденцій. Зокрема, за цей час в країні має відбутися технологічний прорив. Згідно розрахунків китайських економістів, якщо в 1978-1995 рр. технологічний прогрес

забезпечував 39,85% всіх вироблених в Китаї благ, то в 2030 р. цей показник складе 50, а в 2050 р. – більше 60% [10, с. 216].

Зрозуміло, що прогноз соціально-економічного розвитку до 2050 р. охоплює тривалу перспективу, а тому існує вірогідність виникнення великої кількості чинників, які можуть змінити його результати. Згідно партійних директив та відповідних урядових рішень головною стратегічною метою країни є проведення всебічної соціалістичної модернізації. Визначено, що за період 1995–2050 рр. щорічні темпи приросту ВВП мають скласти в середньому 6,3%. За цих умов Китай планує вийти на 1-е місце в світі за об'ємом ВВП, а за рівнем життя досягти стандартів середньорозвинутих індустріальних країн Європи.

Має зазнати кардинальних змін структура економіки. В розрізі трьох секторів передбачається співвідношення 8% : 42% : 50%. [Йдеться про три сектори народного господарства: первинний (добувна промисловість) – 8%; вторинний (обробна промисловість) – 42%; третинний (сфера послуг) – 50%].

Радикально має змінитися і структура зайнятості населення: якщо в 1995 р. на зайнятість в первинному, вторинному і третинному секторах припадало відповідно 52,2 : 23,0 : 24,8%, то в 2050 р. ця пропорція, як вважається, складе: 10 : 30 : 60%. Питома вага міського населення за прогнозом зросте з 29% у 1995 р. до 72% в 2050 р. Приріст реального споживання населення дорівнюватиме 5% на рік.

Очікувані результати по приросту ВВП Китаю до 2050 р. наводяться в табл. 3.

В порядку порівняння слід відмітити, що в 1950-і роки темпи приросту ВВП розвинених країн Заходу склали 4,1%, в 1960-і – 5,1, в 1970-і – 3,1, в 1980-і – 2,7, в 1990 роки – менше 3,0%. Якщо припустити, що темпи приросту ВВП цих країн до 2050 р. становитимуть 3,0–3,5% на рік, то ВВП США в 2050 р. досягне \$30 – 40 трлн, а Китаю, як вже зазначалося, близько \$23 трлн (по курсу \$1 = 8,27 юанів). Зрозуміло, що протягом 2000–2050 рр. темпи приросту ВВП в Китаї також будуть поступово знижуватися (за існуючими оцінками, вони дорівнюватимуть в середньому приблизно 5,8% на рік). При цьому найбільш високі темпи спостерігатимуться в перший період (за 2000–2010 рр. – щорічно до 8,1%). За цей час рівень життя населення має досягти середньої заможності. У великих і середніх містах, а також у частині невеликих приморських міст буде в основному завершена індустріалізація, почнеться формування інформаційної економіки. За розрахунками китайських економістів, вже впродовж 2000–2010 рр. країна за економічною потужністю посіде 4-е місце в світі.

На першому етапі великомасштабних змін (2000-2010 рр.) в економіці Китаю рівень споживання населення щорічно зростатиме на 6-7% і досягне 7400 юанів на людину. В той же час розрив доходів сільського і міського населення складе 1:2. Кількість населення до 2010 р. сягне 1,4 млрд чол. В країні має відбутися перехід на обов'язкову загальну дев'ятирічну освіту. При цьому витрати на освіту складуть не менше 4% ВВП.

Таблиця 3. Динаміка очікуваних показників економічного розвитку КНР до 2050 р.

Роки	Середні щорічні темпи приросту ВВП %	Обсяг ВВП на кінець періоду, трлн юанів	Обсяг ВВП на душу населення, юанів
2001-2010	8,1	19,77	13889
2011-2020	6,4	36,70	24178
2021-2030	5,4	62,33	39657
2031-2040	4,9	100,52	63406
2041-2050	4,3	153,07	98638

Джерело: Селищев А. С., Селищев С. А. Китайская экономика в XXI веке. – СПб.: Питер, 2004. – С. 220.

На другому етапі (2011–2030 рр.) ВВП Китаю, за сучасними прогнозами, щорічно зростатиме приблизно на 6%. До 2030 р. загальний обсяг ВВП може досягти 60 трлн юанів (або 40 тис. юанів на 1 чол.). До цього часу процес індустріалізації має бути остаточно завершений, в більшості регіонів країни будуть закладені основи інформаційної економіки. Рівень наукових технологій досягне передових світових показників, а рівень життя частини регіонів – передового світового рівня. За обсягом ВВП (в перерахунку по офіційному обмінному курсу) на цьому етапі Китай посіде 2-е місце в світі, а в перерахунку по реальній купівельній спроможності – перше місце.

На третьому етапі (2031–2050 рр.) щорічні прогнозні темпи приросту ВВП складатимуть 4%, а загальний обсяг ВВП підвищиться до 150 трлн юанів. Передбачається, що на цьому етапі частка капіталовкладень у ВВП дорівнюватиме 26-28% на рік, а структура секторів – відповідно 8%, 42% і 50%. В той же час частка міського населення в країні має зрости до 65%. Рівень споживання щорічно підвищуватиметься на 6%, досягнувши 25 тис. юанів на людину. Розрив доходів сільського і міського населення складатиме 1:1,5, а витрати на освіту зростуть до 6% ВВП. Здійсниться перехід на 12-річну обов'язкову загальну освіту.

Таким чином, з основних чинників ефективного динамічного соціально-економічного зростання сучасного Китаю, на наш погляд, необхідно виділити такі: 1) міцна державність, а також активно діючий деідеологізований прагматичний уряд; 2) вивільнення приватної ініціативи і використання таких рис китайського національного характеру як працелюбність і розвиток інтелектуальних здібностей; 3) послідовна індустріалізація та урбанізація країни, тобто, перехід від аграрної економіки до індустріального, урбанізованого розвитку з сучасним науково-технічним потенціалом; 4) підтримка соціально-економічних реформ широкими верствами населення і досягнення так званого «загальнонаціонального консенсусу»; 5) соціально-фінансова підтримка

з-за кордону, зокрема, широке залучення до економічних перетворень коштів китайської діаспори.

На XVII з'їзді Комуністичної партії Китаю (жовтень 2007 р.) Генеральний секретар КПК Ху Цзиньтао відзначав, що, продовжуючи соціально-економічний розвиток країни на шляху новаторства з китайською специфікою, необхідно розповсюджувати підвищення можливостей самостійного товариства на всі сфери модернізації.

В статье рассматриваются актуальные проблемы современного социально-экономического развития КНР. Подчеркивается значение инновационных преобразований в углублении новых методов хозяйствования в контексте концепции строительства социализма с китайской спецификой. Важное внимание уделено структурным изменениям в экономике, преобразованиям в аграрной сфере, развитию внешнеэкономических связей КНР, реформированию образования и науки как стержневого направления инновационного развития.

1. Богиня Д. П., Волинський Г. С. Соціально-економічні перетворення в Китаї на рубежі ХХ-ХХІ століть / Історія народного господарства та економічної думки України: Зб. наук. праць. – Вип. 37-38 / Редколегія: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2005. – С. 76-86.
2. Девятков А., Мартырос Я. Н. Китайский прорыв и уроки для России. – М.: Вече, 2002. – 400 с.
3. Илларионов А. Секрет китайского экономического «чуда» // Вопр. экономики. – 1998. – № 4. – С. 14-26.
4. Китай. 2002. – Пекин: Изд-во «Саньсин», 2002. – 212 с.
5. Китай и Россия: Развитие экономических реформ / Под ред. Л. В. Никифорова, Т. Е. Кузнецовой, М. Б. Гусевой. – М.: Наука, 2003.
6. Китай став валютним рекордсменом // Демократична Україна. – 2007. – 18 січ.
7. Лапердина В. В. Социально-трудовые проблемы развития Китая // Труд за рубежом. – 2007. – № 3. – С. 39-54.
8. Новоселова Л. В. Экономическая реформа и государственное регулирование в КНР // Проблемы Дальнего Востока. – 1999. – № 1. – С. 71-77.
9. Романюк В. Я. Мифы и реальность «китайского чуда»: Как вести бизнес с китайцами. – М.: «Известия», 2002. – 464 с.
10. Селищев А. С., Селищев Н. А. Китайская экономика в ХХІ веке. – СПб.: Питер, 2004. – 240 с.
11. Сидикменов В. Я. Китай: страницы прошлого. – Смоленск: Русич, 2000. – 464 с.
12. Теин Ли. Экономическая реформа в Китае // Вопр. экономики. – 1996. – № 10. – С. 153-156.
13. У Цзиньлянь. Экономическая реформа в КНР. – М.: Наука. 1990. – 400 с.
14. Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам иностранной печати). – Москва: ВИНТИ, 2006. – 47 с.

Одержано 20.04.2007.